

HAGYOMÁNYOK

DR. MANGA JÁNOS

A NÓGRÁDI DUDÁSOK

A nógrádi dudásoknak Mikszáth Kálmán szerzett hírnevet. »Lapaj a híres dudás« című elbeszélésében nemcsak a dudás akkori társadalmi helyzetéről, a falu társadalmában betöltött szerepéről, hanem azokról a babonákról, hiedelmekről is beszámol, amelyek a dudást és a hangszerét egyformán körülvették. Mikszáth Kálmánnak ezt a gyönyörűen megfestett képét kívánjuk kiegészíteni, amikor a nógrádi dudásokról szólunk.

Mielőtt azonban a ma is élő nógrádi dudásokkal megismerkednénk a duda történetéről is szólnunk kell, annál is inkább, mert a hangszerek között egyike azoknak, amelyek az emberi kultúra történetében a legtávolabbi múltba tekinthetnek vissza.

Az egyiptomiak, a perzsák, az asszírok kb. 2000 évvel ezelőtt már ismerték a dudát. Elterjedt és kedvelt hangszer volt a görögöknél is, akik »askaulos«-nak nevezték. A rómaiak »tibia utricularis« névvel jelölték és a dudajáték tanítására külön iskolákat létesítettek, a dudások pedig külön szervezetbe tömörültek.

Valószínűnek tartjuk, hogy ezt az ősi hangszert már a honfoglaló magyarság is ismerte. A XII—XIII. századi oklevelekben a gajdos, ahogy a szlovákok ma is nevezik a dudást, mint helységnev és személynév egyaránt előfordul. Később egyre több irodalmi adattal találkozunk. Ezek közül csak néhányat említünk meg.

Geleji Katona István (1589—1649) Öreg Graduáljának Ajánló Levelében olvashatjuk a következőket: »Az orgonán értvén minden fúvós és tömlős sípokát, az minemű a Magyaroknak első Musicajok az bordó síp, avagy duda is . . . « Udvarhelyi György 1664. október 19-én Teleky Mihályhoz a következőket írja: »Német muzsika és gyengén pengő lantocska kell azoknak, akik vízzel választják el a máját a tüdőtől. Duda, döngő síp, hegedű, virgína s koboz illik a bor mellé.« Esterházy Pál 1656. évi énekgyűjteményének verse már arra is világosan utal, hogy a hangszer a magyar népnél is mennyire elterjedt és közkedvelt volt:

Keljünk fel az asztaltól, ha jóllaktunk bortól

S táncoljunk.

Szóljon hegedű, sétáljunk.

Dudás is bőgjön, mulassunk . . .

Magyar táncot vonhatsz, te dudás is fujhatsz

Immáron

A közrend is hadd táncoljon,

Innét senki se oszoljon . . .

A vásárhelyi daloskönyv mennyegzős éneke is megemlékezik a dudáról:

Vonassad az ifjak táncát,

Hadd fogja ki ki ő társát,

Dudás hosszan fúdd a dudát.

Ne kíméld az asszonyok talpát.

A XVI. századtól kezdve tehát bőven találunk bizonyítékokat arra, hogy a hangszer mind a nép körében, mind a katonai életben és a főúri zenekarokban egyformán kedvelt volt. Történeti és irodalmi adatainkból arra is következtethetünk, hogy a duda egykori, általános szerepét a XVIII. században veszti el, amikor a főúri rezidenciák hűtlenekké lesznek a régi hagyományokhoz s oly buzgalommal tárnak kaput a nyugati zenének és a konok keleti várak európai kastélyokká alakulnak, ahol már Bécs, Prága, Nápoly és Milánó muzikusait várják. Ettől az időtől kezdve a duda csak a kastélyokon kívül, az elszegényedett nemességnél, jobbágságnál és a pásztoroknál talál menedéket. Valójában — amint később is látjuk — egyre inkább a szegénység zenei életének tartozékává válik. A Martinovics—Laczkovics-féle röpirat, amely egy 1790-ben elmondott országgyűlési beszédet tartalmaz, már a parlagi köznemességnek is szemére veti a népies muzsikálást, amikor gúnyosan megjegyzi, hogy » . . . tárogató sípjok mellé a doromb, a duda és furulya is jó, melyeknek füleket hasogató dömmögés és ordításánál a bokátokat elegendőképpen össze-verhetitek . . . «

A XVIII. századtól kezdve tehát a dudára is érvényes az a folyamat, amelyre a népelet bármely területén találunk példát, hogy a szegénység akarva-nemakarva hordoz magával tovább régi kultúrjavakat, mindaddig, amíg a gazdasági viszonyokban lényeges változás nem következik be. Tehát a dudával kapcsolatban is jelentős szerepet kell tulajdonítanunk ezeknek a tényezőknek, amelyek mind a dudás, mind pedig a hangszer társadalmi szerepét is meghatározták. Különben a dudának, a duda életének a gazdasági viszonyokkal való összefüggését már Madarassy László

néprajzkutatónk is felismerte 1934-ben, amikor szükségesnek tartotta megemlíteni, hogy a duda haldoklása az úgynevezett kiegészés esztendeiben kezdődik, amikor az általános gazdasági fellendülés a magyar életének új irányt szabott. Madarassy azonban nem vette észre azt, hogy ez a fellendülés csak az uralkodó réteget érintette és a pásztori életformában egyéb általában nem mutatkozott, sőt, különösen Nógrádban, ahol a pásztorélet hanyatlásnak indult, lényeges rosszabbodást hozott magával. A duda, mint a pásztorok, zselérek gazdasági cselédek és szegényparasztok hangszere, tovább élt.

Hiába írta Papp Gyula 1865-ben kiadott palóc költeményei előszavában, hogy »Ezelőtt kedvenc zenéjük a duda volt, de ez már nagyobb részt kiveszett s mai napság itt-ott látni csak egy-egy szomorú dudást, pedig még ezelőtt néhány évvel is ez mutatná őket lakomájokban, ezen járta a lakodalmas nép úgy a sebes kopogót, mint a szomorú verbunkot.«

A duda a századfordulón vesztette el egykori szerepét, amikor a nagybirtokok racionalizálásával a külterjes állattartás szerepe egyre inkább csökkent. Éppen Nógrádban találunk több példát arra, hogy kb. 50 évvel ezelőtt a 20 év körüli bojtárok nagy része azért ment bányásznak, illetve bányamunkásnak, mert pásztorok már nem kellett. Egy-két pásztor, így Lapáti Antal romhányi dudás, az első világháború után vált meg a pásztorélettől, amikor megfelelő helyet már nem kapott. Mindenesetre jellemző, hogy a pásztorból lett napszámos, zselér, vagy bányász dudáját megtartotta, mert a környezetéből lényegében nem szakadt ki, csak munkaköre változott meg. Ez a körülmény a dudálás alkalmait csökkentette ugyan, de nem szüntette meg, mert a szegényebb községekben a pásztorból lett bányász is elment dudálni a lakodalomba vagy a bálba. Azonban a pásztorból lett bányász, vagy munkás gyermekei már nem tanultak meg dudálni, mert a dudakészítésnek a dudálásnak hiányoztak a feltételei. Arra viszont van példánk, hogy a pásztor pásztornak maradt fia még 10 esztendővel ezelőtt is kezébe vette a dudát, ha jó volt a legelő és őrzés közben jutott ideje a dudával való bajlódásra, a hangolásra, a játéokra. A pásztor ugyanis a nyáj után gyakorolhatta a dudálást, mert idejének legnagyobb részét, kora reggeltől késő estig, a határban, az erdőben töltötte.

A nógrádi pásztorélet sajátosságaiban és a nógrádi tájban találjuk meg annak a magyaráratát is, hogy miért maradt meg itt a duda napjainkig. A nógrádi táj és a pásztorélet elsősorban a hangszer technikai előfeltételeit (anyag, játéklehetőség), másodsorban a dudálás (lakodalmakban, bálokban) lehetőségét biztosította. Nógrád az ország legszegényebb vármegyéje volt. Különösen vonatkozott ez a parasztság nagy részére. Legtöbb volt a nagybirtok, a szegénycselédek, zselérek száma, akik

a hagyományos életformától nem szakadtak el s éppen ezért még 20—25 évvel ezelőtt is az egyes falvakban, majorokon dudás szolgáltatta a tánczenét. Főleg azokban a helységekből, amelyeknek a környékén a legtöbb nagybirtok volt, mert a dudás kevesebbe került, mint a cigány, jobban kéznél is volt. A dudálási alkalmak, lehetőségek pedig a dudásnak is kívánatosak voltak, mert amit ilyenkor kapott, nem egyszer jelentős mértékben hozzájárult szükségletei kielégítéséhez.

A ma élő nógrádi dudások mindnyájan pásztorok voltak, vagy ma is azok. Az eddig felkutatott 16 dudás közül azonban már csak három folytatja a pásztorságot, a többiek napszámos munkából élnek, vagy családtagjaikkal együtt a földosztás révén juttatott földet művelik. Legtöbbjüknek hangszere is használaton kívül van. Eppen ezért a gyakorlat hiánya játéktechnikájukban is megmutatkozik. Ennek ellenére a nógrádi dudások között találunk még a fiatalabb korosztályba tartozókat is.

Az összes dudások szülei is kivétel nélkül pásztorok voltak. Nógrádban elég gyakori volt, hogy a pásztor hol kanásznak, hol juhásznak, hol tehenesnek, vagy éppen béresnek szegődött, amikor gazdát cserélt. Azonban a jó dudás állandóan pásztor volt, juhász vagy kanász, mert a birkanyáj vagy disznósorda mellett volt ideje a dudálásra. Adatainkból az is kiderül, hogy a dudakészítés és a dudálás hagyományai nem a családon, hanem inkább a pásztori életformán keresztül öröklődtek. Több jó hírű dudásnak sem az apja, sem a nagyapja, vagy testvérei nem tudtak dudálni. A fiatal, gyakran 10—12 éves bojtárok mindig legeltetés közben, kint a határban kedvelték meg a hangszert s ott került kezükbe először egy-egy sípszár, vagy teljes duda. Általában a ilyen lehetőségek alkalmi szültkék a későbbi dudást, azonban az sem kétséges, hogy mindehhez még a jó dudások híre — mint példakép — is hozzájárult.

Lapáti Antal 71 éves romhányi dudás elmondta, hogy 14 éves korában, amikor Kiscseten apja mellett bojtárkodott, gyakran találkozott Nové Jánossal, aki jó dudás volt. Nové, aki Lapátiék közelében őrizte a másik disznófalkát és gyakran elővette dudáját, megszerette a kis Antalt, mert az vitt neki pálinkát, ha megkívánta s egy alkalommal adott neki egy rossz sípszárat. Lapáti ezen tanult és amikor már nótákat is tudott rajta fűjni, apja készítette a sípszárhoz dudafejet, majd vett egy birkát, abból pedig tömlőt. A dudához a bordót már maga Lapáti Antal készítette. Amikor elkészült a duda, mindig magával vitte és a disznók után dudálgatott.

Ciglan János 80 éves volt pásztor, aki most Nézsán lakik, 14 éves korában kezdett dudálni, amikor már furulyázni tudott. Érsekivadkerten Práska Marci kanász mellett volt bojtár, aki jól tudott dudálni

és még 95 éves korában is elővette a dudát, ha jókedve kerekedett. Ciglian Jánosnak nagyon megtetszett a duda és egy alkalommal megkérte Práskát, hogy tanítsa meg őt is. Öt hónap alatt tanult meg dudálni. Mikor aztán deleltek a disznók, Práska furulyázott, a veje klarinétozott, ő pedig dudált, így vigadoztak.

A dudálás megtanulásának általában első feltétele a furulyázás, majd ezután gyakorolnak a duda sípszárán. Mészáros József 71 éves csitári volt pásztor, mint árva gyerek, 9–10 éves korában sógora mellé került juhászbojtárnak. A sógora, Rozik György, fiainak sípszárát csinált, de azok megunták és odaadták Mészárosnak. Rozik megmutatta neki, hogyan kell a sipokat fűjni. Ezután egy kis dudát készített magának nyúlóbórból. »Fújtam, fújtam, de hát nem ment rendesen«, — mondta Mészáros. 18 éves korában Marcalba került cselédkanásznak, ott volt Dovics'n András uradalmi kanász, aki akkoriban 60 éves lehetett. Ő jól tudott dudálni, de nem igen foglalkozott vele, mert nem bírta a »melle«. Tőle sokat tanult.

Bertók János Hurják 77 éves volt pász-

tor majd bányász, aki Kishartyánban lakik, 12–13 éves volt, amikor nagybátyja mellett volt kanászbojtár. Akkoriban Halá Pistától, egyik legjobb nógrádi dudástól, amiért egy alkalommal vigyázott a nyájára, kapott egy sípszárát. Ezen kezdte a dudálást. A környéken híres dudások voltak még akkor: Csapa Pista szalmatercsi juhász és Hruskó Pál szalmatercsi kanász. Őket gyakran hallotta dudálni és sokszor látta őket, amint a dudát, a sípszárát készítették. Bertók a sípszáron öt hónap alatt tanult meg játszani. Ezután már saját maga készítette el dudáját. 16–17 éves korában Ludányban és Halásziban a farsangi bálokon ő volt a dudás.

Lukács Péter 60 éves, jelenleg szatóki lakos, volt pásztor, 17 éves korában tanult meg dudálni, ugyanakkor tanulta meg a dudakészítést is. Az apja akkoriban Nagyorosziban volt községi kanász, ő pedig mellette bojtároskodott. Leánytestvérelakodalmán Dudok András kóspallagi juhász dudált. Ott megtetszett neki a hangszer, jól megnézte minden darabját, ezután készített magának is. 20 éves korában Kós Józseffel együtt volt Drégelypa-

lánkon, akkor látta az ő dudáját is. Sokszor hallgatta, amikor játszott és több dudanótát tanult tőle.

Amint láttuk, a fiatal pásztornak nemcsak a dudálást, hanem a dudakészítés mesterségét is el kellett sajátítania, annál is inkább, mert a duda hangolását, a hangszer egyes részeinek pótlását csak az tudja elvégezni, aki az egész hangszert is el tudja készíteni. Persze ennek ellenére igen gyakori, hogy a dudás nem saját maga készítette hangszeren játszik. A dudakészítés előfeltétele a faragásban való jártasság ami viszont nem párosul mindig zenei hajlamokkal. Éppen ezért nem ritka, hogy egy-egy dudás a duda azon részeit, amelyeknek elkészítése nagyobb gyakorlatot kíván, mással csináltatja meg vagy mástól szerzi meg. Főleg a dudafej és a sípszár, vagy a szépen kifaragott cinnel kiöntött bordószar az, amit a faragni nem tudó paraszt mástól szerez meg. Nem volt ritka olyan dudás sem, aki mások részére 15—20 dudát is készített.

A duda leglényegesebb része a sípszár amelyen a dudás a dallamot és kontrát játsza. A sípszár egy kettőssíp, amelynek felső végébe illesztett nádból vagy bodzafából készült sípjait a dudabörbe fújt levegő szóllaltatja meg. Minden valamire való dudásnak legalább egy, néha azonban négy-öt sípszára is van tartalékban. Bertók Mihály mindig kettőt hordott magával, amikor dudálni ment. A legtöbb dudásnak azonban nemcsak a sípszárakból volt több darabja hanem dudája is mindig legalább kettő volt.

A sípszárakat általában szilvafából készítik mert a szilvafa nem hasad, könnyen faragható és szép piros színe van. Ha szilvafa nincs kéznél, sípszárkészítésre a bodza-, juhar- kivételesen az akácfa is felhasználják. A sípszár kb. 20 cm hosszú, amelyben hosszanti irányban két lyukat fúrnak egymás mellett párhuzamosan. Az így képzett két cső mindegyikének felső végébe teszik a nád- vagy bodzafasípot. A sípszár egyik része a dallamsíp, ennek hat lyuka van s a hat lyukon a skála hét hangja képezhető. A sípszár másik része a kontrasíp, ezen egy lyuk van s így két hang szólaltatható meg rajta.

A sípszár tartozéka még egy toldalék, amelynek pipa, pipka, vagy csikó a neve. Ennek a toldaléknak, amely tulajdonképpen a sípszár, vagyis a kontrasíp jobbkez felé eső részét hosszabbítja meg, az a szerepe, hogy a kontrasíp hangját, a lyuk lefödésével az alsó quartra (három hanggal lejjebb) szállítsa le. A kontrasípon ugyanis — amint említettük — csak két hang szólaltatható meg: a kontralyuk nyitvatartásával a duda sípszárának alaphangja, a lyuk lefödésével pedig a quart. Ezzel szemben a dallam-sípon a játszólukak száma hat, öt a dallamsíp előlő részén, egy pedig a hátsó részén. A hátsó lyuk fölött van a bolhalyuk, amely a játékban, illetve a hangképzésben módosító cifrázó szerepet tölt be. A bolhalyuk felemelésével

a dallamsíp hangjai egy fél hanggal felemelhetők. A bolhalyuknak ez a tulajdonsága, éppen ezért a cifrázásra, vibrálásra is alkalmas.

Már az előbbiekből láttuk, hogy a duda sípszárának megszólaltatásához sípokra is van szükség. A sípokot nádból, vagy bodzafából készítik és a sípszár felső végének nyílásaiba dugják, úgy, hogy a síp nyelvének rezgését semmi se akadályozza. A nógrádi dudások azt tartják, hogy sípnek legjobb az ugari, vagy parlagi nád, mert az olyan kemény, mint a fa. A kb. 5—5 mm átmérőjű és 4—5 cm hosszú nád felső végét mindig a csomónál vágják el, ezután kiszedik a belét, majd a felső végébe egy kb. 5 mm hosszú fadugót tesznek. A fadugó alatt a nádat bevágják és hosszanti irányban 1,5—2,5 cm hosszúságban a nád behatásával, illetve a behatított rész felületének laposra faragásával képezik a nyelvet. Az így elkészített nyelvet a szájba véve azonnal megfújják és ha elég erős, rikoltó hangot ad, a síp jó. Ugyanígy készül a bodzafasíp is.

A sípokkal és a pipákkal ellátott sípszárát a dudafej tartja. Ez is szilvafából készül. Formája kétféle: kecske, vagy kosfej alakú. A kifaragott fejet még cinnöntéssel, rézveretel is desztik. A dudafejbe fúrt nyíláson keresztül a sípszár sípjai a dudabörből kapják a levegőt. A tömlő, vagy dudabőr leggyakrabban birkabörből készül. A dudafej nyaki részének a peremén, amelyet a börbe kötnek, barázdát árkolnak, hogy a kötésre használt spárga, vagy szurkos fonál, a bőrrel együtt le ne csusszon.

A duda harmadik hangját a »bordó«, vagy »gordó« szóllaltatja meg. Ez a hangszer basszus, s mint orgonapont kíséri végig a játékot. Kb. 70—80 cm hosszú, több daraból összeillesztett fából készült cső. Ebbe a csőbe is nádból, vagy bodzafából készült sípot helyeznek. A bordósár végén hangerősítő tölcseért találunk, rendszeren szaruból, ritkábban rézből. A bordósár több darabból való elkészítésének a célja egyrészt a fúrás megkönnyítése, másrészt a bordósíp behangolása. Ugyan a csapokká összeillesztett bordósár darabjai széthúzhatók, vagy összebb tolhatók aminek következtében a bordósíp hangja, b'zonyos határok között, emelhető, vagy mélyíthető.

A duda tartozéka még a »klipács«, amelyen keresztül a dudás a levegőt fújja a börbe. Ez két darab egymásbaillesztett csőből áll amelyet szintén szilva, vagy bodzafából készítenek. A fúvóká alsó nyílására, amelyet a börbe kötnek, szegelik a szelepet, amely a levegő befúvásakor kinyílik, majd a tömlőben levő levegő a fúvóka nyílásához szorítja hogy a levegő visszarámlását megakadályozza.

A dudabört az állatról egészen kell lehúzni és nem szabad bevágni. A nyúzást az állat hátsó lábainál kezdik, majd úgy húzzák le hogy az első lábait és a nyaki rész épségben maradjanak. Ezután cser-

zik. Amikor a bőr elkészül, a dudafejet a nyaki részbe, a klipácsot a jobb, a bordót pedig a bal láb helyére kötik be. Ezt megelőzőleg a bőr hátsó részét ráncba szedve erősen bekötik majd kifordítják úgy, hogy a gyapjas birkabőrnek a húsos oldala, a szőrtelenített bőrnél pedig a színe legyen kívül.

A duda elkészítésének utolsó mozzanata a bordók, a sípszár és a pipka összerakása és a sípszár behelyezése a dudafejbe.

A duda anyaga természeténél fogva igen érzékeny a szárazságra, hidegre, vagy melegre. Sípjai könnyen elhangolódnak. A játék előtt gyakran órákra van szüksége a legjobb dudásnak is, hogy a sípszárat és a bordót összehangolja. A hangolás a sípszár próbájával kezdődik. Ha pl. a duda alaphangja az egyvonalas á, akkor a dallamsíp összes lyukainak lefödésével és a kontralyuk nyitvatartásával, a sípszár mindkét részében az egyvonalas á-nak kell megszólalni, a kontralyuk és a dallamsíp negyedik lyukának nyitásával az egyvonalas á-nak és a kétvonalas é-nek, a kontralyuk és az alsó lyuk nyitásával pedig az egyvonalas és kétvonalas á-nak tehát az alaphangnak és oktávjának. A dudásípoknak ez az összehangolása, amint már említettük, hosszú kísérlet eredménye. A sípszár dallamsípjának és kontrasyípjának behangolása először a sípok kisebb, vagy beljebb tologatásával, majd a játszólyukaknak esetleg viasszal való szűkítésével történik. A bordósíp egy vagy két oktávával szól mélyebben a sípszár alaphangjánál.

A sípszár és a bordó behangolása után a teljes duda próbája következik.

A tömlő felfúvása után, amikor a sípok megszólalnak, a dudás a dudabórt hóna alá veszi, a bordót a dudafej szarvai közé, vagy a vállára teszi, ritkábban lógatja, ujjait pedig elhelyezi a sípszár lyukain. A játékban jelentős szerep jut a szájjal, a balkar és az ujjak összhangjának. Általában bizonyos ritmika mutatkozik a fúvásban is. A fúvás sohasem hosszantartó, hanem inkább rövidebb befúvásokból áll, amelyeknek kezdete, üteme, egybeesik gyakran a játszott dallam ütemeinek hangsúlyával. Játék közben nemcsak a fúvásban hanem a fej, a törzs, a láb és az ujjak mozgásában is ritmikus összhang van. A fej, a törzs és a lábak ritmikusan mozognak. A cifrázásban a bolhalyuknak és az ujjrakásnak, az ujjtechnikának van szerepe. Említettük, hogy a bolhalyuk nyitása egy fél hanggal emeli az alatea levő lyukak nyitásával képzett hangokat. s ezért a vibrálás előidézésére is alkalmas. A cifrázás másik módja, a szaggatott játék, fedett ujjrakással. A játéktechnikának és a virtuozitásnak a módjai a nógrádi dudásoknál lényegében egységesnek mondhatók, azonban alkalmazásukban jelentős szerep jut az egyéniségnek is. Nagyon gyakori, hogy valamelyik dudás azért cifráz másképpen, hogy ezzel egyéniségét előtérbe

helyezze, játékát a másiktól megkülönböztesse.

Lukács Péter gyakran hallotta édesapjától, hogy valamikor a lakodalmakban és mulatságokon mindig dudás fújta a nótát. Később a gazdalegényeknek, vagy a gazdák lakodalmában már cigányok muzsikáltak. Lukács Péter elmondja, hogy 17 éves korában, amikor Orosziban szolgált, a jobbágylegények külön tartották mulatságukat, nekik cigány muzsikált a zsellérlegények pedig dudást fogadtak. A jobbágylegények elmentek a dudabálba, ott táncoltak is néha, de a zsellérlegények nem mehettek el a jobbágylegények báljára.

Lapáti Antal elmondta, hogy a legényeknek 25 éves korától kezdve 50 éves koráig, minden esztendőben ő dudált Legénden, vagy Terényben, a farsangi mulatságokon. Általában minden dudásnak meg volt a megszokott helye, ahol dudálni szokott. Bertók Mihály, aki 1903-tól lakik Kishartyánban, a farsangi mulatságokon Nógrádszakálban, Újfaluban Karancsságon, Karancsberényben és Halászáiban szokott dudálni.

A duda társadalmi szerepe a nógrádi falvak egyre erőteljesebb rétegződése következtében az utóbbi 30—40 esztendőben már jelentősen megmutatkozott. Ciglan János az 1900-as évek óta Mohorán, Borsosberényben, Pusztaberken, Pencen mindig a zsellérek, cselédek, vagy pásztrok lakodalmában játszott. A vendégek között is csak szegénysorsú cselédek voltak. Szerinte ha a dudásnak odavetettek 2—3 forintot, azzal is megelégedett, de a cigánynak, még a legutolsóknak is, 10—14 forintot kellett fizetni. Később a dudás a zsellérek és cselédek mulatságairól is kiszorult. Legtovább a gyermekek farsangi bálján volt szerepe. Bertók Mihály 1906 körül Ságújfalun és Karancsságon játszott a gyermekeknek, valamelyik özvegyasszony házában, amiért a gyermekektől egyenként 2 krajcárt és 1—1 bodakot kapott. Ciglan János 1910-ben saját házában dudált a gyermekeknek három napig, s ezért 12 forintot kapott.

Tanulmányunknak az a célja, hogy összefoglaló képet adjunk a nógrádi dudásokról, s a duda egykori szerepéről. Láttuk, hogy a palóc dudát már közel 100 éve elparentálták, a dudás és a duda mégis tovább élt. Fenntartotta a régihez, a megszokotthoz való ragaszkodás, a hagyomány ereje, a szükség, amely a szegénység életében a zenei igények kielégítésére más lehetőséget nem is engedett. A duda elkészítéséhez, a dudáláshoz és a dudálás alkalmához a magyar nép évszázados múltja kapcsolódik. Elkészítésében, játékában és a dudálás alkalmában nemcsak a magyarság, nemcsak az egész magyar nép, hanem még az egyes vidékek sajátosságai is kidomborodnak. Éppen ezért a nógrádi dudás és a nógrádi duda éppenúgy különbözött a más vidékek dudájától, dudásaitól, mint ahogy a nógrádi

ember háza, viselete is különbözött, vagy különbözik a más vidékek házaitól, vagy viseletétől. A népi kultúrának, a nép művészetének ez az egyik legszebb, legcsillogóbb vonása. Benne találjuk meg mind azt a gondolatot, mind azt a szépérzékét és alkotókészséget amit az elődök hordoztak, ami a mátt jellemzi és ami a jövőbe mutat.

Ezért kell szólnunk a nógrádi dudáról, a nógrádi dudásokról is, akik a nógrádi nép életében, — amint láttuk — jelentős szerepet töltöttek be. A nógrádi nép szórakozásaiban, táncmulatságaiban lakodalmaiban a duda hangján csendültek fel azok a dallamok, azok a szövegek, amelyek a nógrádi nép lelkét, költészetét tükrözték vissza.

A duda egykori szerepét már nem állíthatjuk vissza. A gazdasági és társadalmi fejlődés során a nép számára is megnyitak a magasabb zenei igények kielégítésének a lehetőségei. Ma, a szocialista építés korszakában, amikor a rádió a legelgűgöttabb falvainkban is sugározza magyar népdalkincsünk és a klasszikus zene legjavát és örökéletű szépségeit, a duda már nem elégítheti ki hiánytalanul a zenei igényeket. Ez viszont korántsem jelenti azt, hogy a dudát teljesen kirekesszük

népünk zenei életéből. Csak az a nép lehet életerős, amely hagyományait, kulturális értékeit megbecsüli. Nem kívánjuk azt, hogy mától kezdve minden pásztor ismét dudát készítsen magának és dudaszóval járjon a nyáj után. Arra sem gondolunk hogy mától kezdve falvaink táncmulatságainak lakodalmaiban dudás fújja a táncdalokat. Azonban táncművészeink és régi szokásaink felelevenítésében, haladó hagyományaink ápolásában népi hangszereinknek is szerepet kell biztosítani. Kultúrversenyeink bizonyítják legjobban, hogy pl. régi pásztoraink bemutatása nem képzelhető el dudaszó nélkül.

Elsőrendű feladatnak tartjuk, hogy az egyre szaporodó falusi népi együttesekben a duda is helyet kapjon. Népművelési szerveinknek, kultúrotthonainknak gondoskodniuk kell arról, hogy a dudakészítést és a dudálást az öreg pásztoroktól a fiatalok is megtanulják. Legalább meggyenk 2—3 falusi együttesének műsorában a dudának is feltétlenül szerepet kell kapnia.

Ma, amikor néphagyományaink megbecsüléséről annyit beszélünk itt az ideje, hogy ezt tettekkel is bizonyítsuk.

*****

Nyéki Lajos

MADÁCH CIVILIZÁTORA

Madáchot általában »egyműves« költőként tartják nyilván. Vitathatatlan, hogy egyéb alkotásai eltörpülnek a Tragédia mellett. Lirájának legértékesebb darabjai a szabadságharc eszméinek és hőseinek állítanak emléket, de még ezek a versek is az almanach költők lagymatag nyelvén, avitt modorában szólnak. Drámáit sem minősíthetjük többre figyelemre méltó részletekkel rendelkező kísérleteknél. Nem valószínű, hogy valakinek is eszébe jusson pl. a Csák végnapjai, vagy akár a Csak tréfa színrevitele. De olvasótáborra sem nagyon tarthatnak számot ezek a művek. Irodalomtörténetírásunk is Az ember tragédiája szemszögéből ítéli meg Madách életművét, előzményként, adalékként, kulcsként kezeli egyéb írásait.

Van azonban még egy Madách-mű, amely fenntartás nélkül élőnek minősíthető, amely önmagában is megáll: A civilizátor. Ez az Arisztófánész modorában megírt kis komédia egyedül áll a szabadságharc bukását követő évtized irdalmáiban leplezetlenül, oly kegyetlen gúnnyal, de talán Adyig sem találjuk párját,

támadja az osztrák önkényuralmat. Tréfás rögtönzésnek készült a legszűkebb baráti kör számára de még ma is tanít egy egész nemzetet. Végső tanulságai ma is időszerűek. Különösen nagy szolgálatot tett a darab a 40-es években, a hitleri fasizmus őrzöngése idején, amikor a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma felfedezte, s Hont Ferenc rendezésében előadatta a »Független Színpad« névvel jelzett haladó színházi vállalkozás keretében. A moszkvai Új Hang is felfigyelt Madách művére, elismeréssel konstátálta, hogy »van a magyar határon belül jó magyar antifasiszta színpadi irodalom, ha egy kicsit régebben írták is«.

A mű az 1895-es év legelején keletkezett, közvetlenül Az ember tragédiája előtt. Voinovich Géza szellemesen »tűskés kis bokornak« nevezi, mely az »óriási bérc« oldalán nőtt. Ez a hasonlat már azért is találó mert a két mű között szervesebb eszmei kapcsolatot is felfedeztünk; nevezetesen: a sokat vitatott falanszter-jelenet helyes értelmezése — mint ahogy